

Shahid Bahonar
University of Kerman

A research on the cultural landscape of the Jiroft plain in the late Islamic period (safavid); Relying on the archeological documents of Salar Reza's tomb

Mosayyeb Ahmadyousefi Sarhadi ¹✉ Majid Montazer Zohouri ²

¹. PhD in Islamic archaeology, Tehran University – Tehran. (Corresponding author)* **E-mail:** mosayyebyousefi@yahoo.com

². Assistant Professor of Archaeology, Tehran University – Tehran **E-mail:** majidzohouri@ut.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Article history: Received: <i>17 Jan 2023</i> Revised: <i>15 April 2023</i> Accepted: <i>16 August 2023</i> Published online: <i>25 September 2023</i></p> <p>Keywords: <i>Tomb</i> <i>Salar-Reza</i> <i>Folklore</i> <i>Archaeology</i> <i>Jiroft</i></p>	<p>In the archaeological surveys of Jiroft Plain, no evidence of the existence of urban and rural settlement centers related to the Safavid period has been found. Considering that the old cemeteries are one of the most important works found in this territory, The tombstone inscriptions of the Garam Salar Reza family, attributed to the governor of the Safavid era, located in Anbarabad city, Jiroft city, Kerman province, have been studied. Tombs are one of the most important sources of archaeological studies for research in various fields of human sciences. Inscriptions engraved on tombstones, in addition to its main use as preserving the memory of the deceased and expressing some information in his introduction, are important findings for dating in archaeological studies. Also, this research investigates the impact of environmental factors on the cultural findings (tombstones) and the location of this area as one of the important settlements of the Safavid era in Jiroft Plain, based on the history of the construction of the building. The data of this descriptive-analytical research has been collected through field investigation and library study.</p> <p>As a result of this research, information was obtained about the age of the tomb, folklore concepts, genealogy and religious tendencies of the deceased. And in addition to this information, the environmental characteristics, political structure and the nomadic lifestyle of the inhabitants of the Jiroft Plain during the Safavid period were explained. The tombstones were obtained from the marble quarry of those areas. Also, the influence of factors such as aqueducts and eastern unevenness of the region in the selection of this region as one of the settlements of Jiroft nomadic plains during the Safavid period was determined.</p>

ite this article: Ahmadyousefi Sarhadi, Mosayyeb. Montazer Zohouri, Majid. (2023). A research on the cultural landscape of the Jiroft plain in the late Islamic period (safavid); Relying on the archeological documents of Salar Reza's tomb, 5(1) 174-195.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: 10.22103/JIC.2023.22055.1237

English Extended Abstract

1. Introduction

The study of tombstones is important in historical, archaeological and anthropological research. Apart from helping the dating of ancient cultures, such a research makes it possible to find the names of political figures, religious elders, social figures and even ordinary people. Perhaps these people were prominent and influential figures in their time whose names were not mentioned in any written document and were forgotten over time. The present research will also make us aware of part of the cultural identity, local history and religious beliefs of the people of the geographical area of Halil Rood during the Safavid era, A period that the ancient historical sources have paid less attention to and are almost silent. It is stated in the chronicles that "In the middle years of the Safavid rule, the people of Jiroft region enjoyed more prosperity and comfort than in previous periods. This prosperity can be seen from the tombs and some half-ruined castles in the studied area" (Safa, 2011:115). In general, the research in the tombs of the Safavid era of Jiroft, as an example of the few documents of the continuity of residence in Jiroft during the Safavid era, will lead to the discovery of some historical and unknown cultural ambiguities of this city.

In this research, apart from studying the books engraved on the tombstones, the type of tombstones, the structure of the tomb and its location are investigated. In fact, the type of tombstones and the location of the tomb are directly related to the bio-ecological potential and the cultural and religious components of the region. According to the cultural and historical potentials of the tombs of this research, in addition to knowing the historical propositions, we are trying to know the relationship between the ecosystem and the cultural components of the target region. Therefore, this research is based on the following questions:

1. According to the themes of the inscriptions on the tombstones of Salar Reza's tomb in Anbarabad, Kerman, what was the dating and the foundations of the religious tendencies of the people of that community during the creation of this building?
2. What was the location and quality of the residence of the deceased in this tomb and their relatives?
3. How is the position of environmental factors affecting cultural data (tombstones) and the selection of the location of this area in the historical period of the construction of the building evaluated?

2. Reaserch Methodology

The upcoming research is a type of descriptive-analytical research. In this essay, the geographical location and climatic conditions of the region are discussed first, Then the authors have used historical texts to identify the identity of Salar Reza. In the following, the engraved inscriptions on the five tombstones located in Salar Reza's tomb have been read and dated. And in the end, with the premise of locating this building within one of the main and seasonal settlements of the Jiroft Plain during the Safavid era, While analyzing the historical and cultural information extracted from the reading of tombstones, the impact of environmental factors on the selection of this area has been investigated.

English Extended Abstract

3. Discussion

The main available evidence to determine the age of Salarreza's tomb is the inscriptions and the date recorded on the tombstones. There are eleven tombstones in this mausoleum, of which only two tombstones are in place. The first surviving example belongs to Salar Reza, son of Pirzad, and his death date is in 1011 AH. This grave is bigger than other gravestones and measures 40 x 140 cm, which indicates her social, political and economic status. In the upper part of this tombstone, the religious beliefs of the deceased, including monotheism, prophethood, and imamate, are stated. This inscription reads: "There is no god but Allah - Muhammad is the Messenger of Allah - Aliya Wali Allah is true" (Figure 4). Another relatively intact tombstone is placed next to Salarreza's tombstone, the bottom inscription of which indicates the date of death of the deceased in 1117 AH (Figure 5).

Other tombstones have been removed from their original place and broken. Among the fragments of destroyed gravestones, four stones can be identified. According to the four tombstones The date of death of these four deceased according to the four tombstones is 1083, 1111, 1115 and 1118 AH respectively. (Figures 6, 7, 8, 9, 10).

As mentioned, Salar Reza's tombstone has the oldest date among these six tombstones. This means that Salar Reza himself was the first person buried in the tomb. Considering the mention of Salar Reza's father's name as Pirzad, Salar Reza's fraternal relationship with the owners of the other two graves, which include those who died in 1111 and 1117 A.H. It is obtained. It should be noted that Pirzad is not mentioned in any source as the brother of Shah Abbas. Therefore, we cannot accept the belief of the natives of the region that Salar Reza and Shah Abbas Safavi were related.

In general, the inscriptions on the studied gravestones are in both Arabic and Persian languages. The text of some of them is expressed in three parts: header, text and margin. Some others have two parts, header and text, and some have only text. In the tombstones with the header, in this part, the three martyrdoms of belief, which are "There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah and Ali is the Guardian of Allah" are stated. The Persian text of the mentioned graves mainly includes some details of the deceased and the year and month of her death. The year of death is engraved numerically on the lower left side of the graves. The margins of some graves also contain Arabic phrases and sentences, including great salutations and Persian poems in mourning for the deceased.

From the Arabic expressions read, it is possible to understand the belief of the deceased in the Shia religion and their devotion to Imam Ali (Figures 4 and 8). Also, in the margin of one of the existing tombstones (Figure 6), the phrase *Salavat Kabir* is engraved. *Salawat* is mentioned that with the third line, it completely indicates the belief of the deceased and his family in the Twelve Imam Shia religion.

In addition to some basic information about the deceased such as the name and year of death, the Persian inscriptions on the tombstones of Salar Reza include simple and pleasant poems written and expressed in the description of the deceased person and her survivors. For example, from the poems written on Salem II's tombstone (Figure 5), it appears that the deceased was a child and the poems were written by his father. On tombstone number 3 (Figure 7) there is also a poem by an unknown poet in *Nastaliq* script, which expresses the special circumstances of the deceased's death. An unfortunate incident that caused the death of a young man. Considering the conceptual and formal similarity of these poems with similar examples from Kermani (Islam Panah, 2013: 22), it seems that this poem was common in the popular literature of that time and has undergone changes due to oral transmission.

English Extended Abstract

According to the content of the read inscriptions, the date of death and the distinguishing features of the tombstone attributed to Salarreza, and also considering that in the history of the Safavid era, khans and lords are mentioned in the geographical area of Halil (Mashizi, 1990: 403, 674), It seems that Salarreza's tomb is a kind of monument built by the local ruler of this region. Apart from its primary use as a tomb, this building is probably considered a symbol of the power of Salarreza. Perhaps the abundance of local rulers in the region, such as Mir Haidar Mehni in Esfandghe (ibid.: 674) and Mir Jahangir Rudbari in the southern regions (ibid.: 619), is a proof of the rule of master-servant systems. Probably, this government system was based on the dominant livelihood of Kochroi in the vast territory of Halil-Rud during the late Islamic and Safavid eras. Considering the single introduced work known as Salar Reza's tomb and the folk traditions of the people of the region who refer to Salar Reza's character as their role model, as well as the sanctity of this work among the people of those regions, it seems that Salar Reza has a superior religious position among It has been enjoyed by the people of its time. But besides the spiritual status, the political and economic authority of Salar Reza as the great lord and owner of a part of Halil-Roud territory should not be ignored. In fact, the construction of such a building at a time when people with low economic power live in simple structures based on plant materials (light architecture) and also despite the lack of concentrated urban centers in this region, shows the superior political and economic position of Salar Reza.

4. Conclusion

The geographical area of Jiroft is one of the best study models for understanding the role of ecology and nature on the cultural, economic and religious components of the inhabitants of the region in different periods of history. In this research, the building of Salar Reza's tomb located in Anbarabad city was briefly introduced on the study of the historical and geographical components of the region, and then, in addition to documenting and introducing the tombstones and examining the Islamic lines inscribed on them, the content analysis of these inscriptions was done. The research revealed that these inscriptions have been written in Nashq, Thuluth, and Nastaliq lines and in addition to presenting personal characteristics, it shows the religion and beliefs of the people of Jiroft during the Safavid period.

In addition to the history engraved on the stones, historical references, folklore information and the works of many aqueducts in the region, it tells about the exploitation of the region in the late Islamic and Safavid eras. These biological components play a role in the formation of governmental institutions and manifestations of religious power, such as the phenomenon of tomb building. It seems that a part of the surrounding land of Salarreza tomb located in Garm-Salarreza village was one of the settlement centers of Jiroft plain people during the Safavid period. The lack of architectural works related to settlements is also related to the way of life and architectural tradition based on plant materials. In fact, the construction of this mausoleum shows the relative convergence of the three components of economy, power and religion in this cultural part of Jiroft in this time period (Safavid period) despite the lack of concentrated urban centers.

Also, as a result of this research, the influence of some environmental factors in the formation of the type of life and cultural landscapes of this region was revealed. Special architecture with natural and renewable materials provided the basis for sustainable development. Natural complications are also very important in shaping the culture and history of the studied region, In fact, apart from their special role in designing the pattern of territorial settlement of the people of the region throughout

English Extended Abstract

history, they have also had an undeniable importance in the discussion of choosing the way of life and the pattern of belief. According to the identification of a huge marble quarry 5 kilometers east of Salarreza's tomb, perhaps the marble tombstones of this tomb can be considered the most convincing material and cultural evidence of the influence of nature's capabilities on the cultural landscape of this region.

تاملی بر منظر فرهنگی دشت جیرفت در دوره اسلامی متأخر (صفویه)؛ با اتکا به مستندات باستان شناسی مقبره سالار رضا

مصیب احمدیوسفی سرحدی^۱، مجید منتظر ظهوری^۲

^۱ دکتری تخصصی باستان شناسی دانشگاه تهران-تهران (نویسنده مسئول). mosayyebyousefi@yahoo.com

^۲ استادیار گروه باستان شناسی دانشگاه تهران-تهران. majidzohouri@ut.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>در بررسی‌های باستان‌شناسی دشت جیرفت، هیچ‌گونه آثار موید وجود مراکز استقرار شهری و روستایی متعلق به دوره صفویه یافت نشده است، با عنایت به این امر که گورستان‌های کهن، از مهمترین آثار یافت شده این حوزه سرزمینی هستند، سنگ‌نبشته‌های مقبره خانوادگی گرم سالار رضا منسوب به حاکم محلی دوران صفوی واقع در شهرستان عنبرآباد از توابع شهرستان جیرفت استان کرمان مطالعه شده است. مقبره‌ها، از مهمترین منابع مطالعاتی باستان‌شناختی جهت پژوهش در حوزه‌های مختلف علوم انسانی به شمار می‌روند. کتیبه‌های حک شده روی سنگ‌قبرها، گذشته از کاربرد اصلی‌شان که حفظ یاد و خاطره متوفی و بیان برخی اطلاعات در معرفی وی است، یافته مهمی جهت تاریخ‌گذاری در مطالعات باستان‌شناختی محسوب می‌شود. همچنین این پژوهش با استناد به تاریخ ساخت بنا، به بررسی تاثیر عوامل زیست محیطی بر یافته‌های فرهنگی (سنگ‌قبر) و مکان‌گزینی این منطقه بعنوان یکی از سکونت‌گاه‌های مهم عصر صفوی در دشت جیرفت می‌پردازد. داده‌های این پژوهش از طریق بررسی میدانی و مطالعه کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند و روش پژوهش آن توصیفی-تحلیلی است.</p> <p>در نتیجه این پژوهش اطلاعاتی در ارتباط با تاریخ‌گذاری مقبره، مفاهیم فولکلور، شجره‌نامه و گرایشهای مذهبی متوفیان به دست آمد و علاوه بر این اطلاعات، ویژگی‌های زیست محیطی، ساختار سیاسی و نوع معیشت کوچروی ساکنین دشت جیرفت در دوران صفوی، تبیین شد. جنس سنگ‌قبرهای مورد پژوهش از نوع معدن سنگ مرمر آن نواحی است، همچنین تاثیر عواملی چون قنات‌ها و ناهمواری‌های شرقی منطقه، بر انتخاب این محدوده بعنوان یکی از محل‌های تجمع جامعه انسانی کوچرو دشت جیرفت در دوره صفویه، مشخص شد.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۲۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۱/۱۶</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۳</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۶/۲۵</p> <p>کلیدواژه‌ها: مقبره سالار رضا فولکلور باستان‌شناسی جیرفت</p>

استناد: احمدیوسفی سرحدی، مصیب؛ منتظر ظهوری، مجید. (۱۴۰۲). تاملی بر منظر فرهنگی دشت جیرفت در دوره اسلامی متأخر (صفویه)؛ با اتکا به مستندات

باستان شناسی مقبره سالار رضا، پژوهشنامه تمدن ایرانی، (۱)، ۱۹۵-۱۷۴.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

DOI10.22103/JIC.2023.21246.1183

۱. مقدمه

مطالعه سنگ قبرها در پژوهش‌های تاریخی، باستان‌شناختی و مردم‌شناختی اهمیت فراوانی دارد. چنین پژوهشی گذشته از کمک به امر تاریخگذاری فرهنگ‌های کهن، موجب اطلاع یافتن از اسامی رجال سیاسی، بزرگان دینی، شخصیت‌های اجتماعی و حتی مردم عادی می‌شود. چه بسا این افراد، شخصیت‌هایی برجسته و تاثیر گذار در روزگار خود بوده‌اند که نامشان در هیچ سند مکتوبی ذکر نشده و با گذر زمان به دست فراموشی سپرده شده‌اند. پژوهش حاضر نیز موجب آگاه شدن نسبت به بخشی از هویت فرهنگی و تاریخ محلی، اعتقادات مذهبی مردم حوزه جغرافیایی هلیل رود در دوره صفوی خواهد شد، دوره‌ای که منابع کهن تاریخی کمتر بدان پرداخته و تقریباً سکوت کرده‌اند. در تواریخ آمده است که «در سالهای میانی حکومت صفوی مردم منطقه جیرفت از رفاه و آسایش بیش‌تری نسبت به دوره‌های گذشته برخوردار شدند. این رفاه و تنعم را نیز می‌توان از آثار مقابر و بعضی قلاع نیمه ویران منطقه مورد مطالعه دریافت» (صفا، ۱۳۹۰: ۱۱۵). به طور کلی پژوهش در مقابر دوره صفویه جیرفت، بعنوان مصداقی از اندک مستندات تداوم استقرار در جیرفت دوران صفوی، موجب کشف بخشی از ابهامات تاریخی و مجهولات فرهنگی این بازه تاریخی منطقه، خواهد شد.

۲. بیان مساله

انسان فطرتاً به جاودانگی گرایش دارد و بخش قابل توجهی از روایات اساطیری و آثار هنری در پرتو این گرایش بشر شکل گرفته‌اند؛ انسان از آنجا که به تجربه دریافته‌است که جاودانگی در این عالم امری محال است، با اقداماتی نظیر مومیایی کردن جسد، ساخت مقبره و نصب یادمان تلاش کرده‌است به هر طریقی خاطره خود را در این عالم زنده نگاه دارد. در این میان، نصب سنگ قبر بر مزار، سنتی است که همواره از زمان‌های دور و در مناطق گوناگون دنیا مورد توجه بوده‌است و تا امروز نیز به قوت خود باقی مانده‌است (نک: جباری کلخوران و خبیری، ۱۳۸۹: ۶۰-۶۱). گذشته از نگاه ماورایی و قدسی به امر مقبره‌سازی، کالبد بنای مقبره، مصالح فرآیند قبرسازی و تاریخ حک شده بر آنها، می‌توانند به عنوان داده‌های مطالعاتی مرتبط با پژوهش‌های متعدد در حوزه‌های تاریخی، فرهنگی و باستان‌شناسی، لحاظ شوند. در واقع جنس سنگ‌های قبور و موقعیت مکانی مقبره در ارتباط مستقیم با پتانسیل‌های زیست‌بوم و مولفه‌های فرهنگی و اعتقادی منطقه است. همچنین تاریخ حک شده بر سنگ قبور، از متقن‌ترین اسناد در امر تاریخگذاری منظرهای فرهنگی تلقی می‌شود. با توجه به احصاء پتانسیل‌های فرهنگی و تاریخی مقابر این پژوهش علاوه بر شناخت گزاره‌های تاریخی در صدد شناخت ارتباط زیست بوم با مولفه‌های فرهنگی منطقه مورد نظر هستیم. این پژوهش بر اساس سوالات زیر شکل گرفته است:

۱. باتوجه به مضامین کتیبه‌های سنگ‌های قبور مقبره سالار رضا در عنبرآباد کرمان، تاریخگذاری و بن‌مایه‌های گرایش‌های مذهبی مردم آن جامعه در دوره ایجاد این بنا، چه بوده است؟
۲. موقعیت و کیفیت سکونتگاه متوفیان این مقبره و خویشاوندان آنها چگونه بوده است؟
۳. جایگاه عوامل زیست محیطی موثر بر داده‌های فرهنگی (سنگ‌قبر) و مکان‌گزینی این منطقه در دوران احداث بنا، چگونه ارزیابی می‌گردد؟

۳. پیشینه پژوهش

با توجه به حجم اندک مدارک تاریخی و باستان‌شناختی مرتبط با دوران صفوی جیرفت، تاکنون پژوهش شاخصی در رابطه با این بازه زمانی منطقه انجام نشده است. تنها میتوان به چند پروژه دانشجویی با محوریت مقبره میرحیدر مهنی واقع در دشت اسفندقه اشاره کرد. ساره بیاتی، پژوهشگر هنر، در قالب یک مقاله کنفرانسی به معرفی این بنا (مقبره میرحیدر) و

تزیینات داخلی آن پرداخته است (بیاتی، ۱۳۹۵). برسم و همکاران نیز با رویکرد باستان‌شناسانه پژوهشی با موضوعیت این مقبره انجام داده است؛ در نتیجه این پژوهش گذشته از معرفی و توصیف بنای مقبره و سنگ قبور آن، سازه مذکور را از انواع بناهای یادمانی دانسته اند و بنای هشت ضلعی آن را در ارتباط با گرایش‌های مذهبی عارفانه متوفی اصلی مقبره یعنی میرحیدر مهنی تبیین کرده‌اند (برسم و فاریابی، ۱۳۹۸: ۱۷-۳۵). در یکسری تالیفات دیگر، اشارات جزئی و البته قابل استنادی به وضعیت تاریخی و فرهنگی جیرفت در دوره صفویه داشته‌اند، از جمله این منابع پژوهشی می‌توان به کتاب تاریخ جیرفت و کهنوج نوشته ذبیح‌الله صفا (صفا، ۱۳۹۰) و دو مدخل یکی در دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (چوبک و احمدی، ۱۳۹۰: ۱۳۳-۱۴۵) و دیگری در دانشنامه جهان اسلام (بادنج، ۱۳۸۶: ۵۷۱-۵۶۷)، اشاره کرد. در ارتباط با مقبره سالاررضا نیز صرفاً معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی طی یک گزارش چندصفحه‌ای، در تاریخ ۲۲ تیر ۱۳۷۹، این مقبره را با شماره ۲۷۵۳ به عنوان اثر ملی به ثبت رسانده‌است (علی‌دادی سلیمانی، ۱۳۷۹).

۴. روش پژوهش

پژوهش پیش رو از انواع پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی است. در این جستار ابتدا به موقعیت جغرافیایی و شرایط اقلیمی منطقه پرداخته شده‌است. سپس نویسندگان در پی تشخیص هویت سالار رضا، گریزی به متون تاریخی زده‌اند. در ادامه کتیبه‌های حک شده بر روی پنج سنگ قبر واقع در مقبره سالار رضا بازخوانی، تاریخگذاری شده‌اند. و در پایان با پیش‌فرض جای‌یابی این بنا در محدوده یکی از سکونت‌گاه‌های اصلی و فصلی دشت جیرفت در دوران صفوی، ضمن تحلیل اطلاعات تاریخی و فرهنگی مستخرج از بازخوانی سنگ قبور، به بررسی تاثیر عوامل زیست محیطی بر گزینش این منطقه، پرداخته شده‌است.

۵. بررسی منابع مکتوب و روایات شفاهی

اشارات متعدد منابع تاریخی و جغرافیایی قرون اولیه و میانی اسلامی، بر اهمیت فراوان جنوب استان کرمان و به ویژه منطقه جیرفت در آن دوران دلالت می‌کند (ن.ک: اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۶۵؛ افضل کرمانی، ۱۳۷۳: ۶۵؛ مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۸۸). در تمامی این متون، نام شهرها و روستاهای این ناحیه به کرات ذکر شده و پیرامون آنها به تفصیل سخن به میان آمده است. درمیان این اشارات، سهم ناحیه جبالبارز قابل توجه است (ن.ک: اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۶۳؛ ابن‌خردادبه، ۱۳۷۱: ۳۸؛ حدودالعالم، ۱۳۷۲: ۱۳۲؛ ابن‌حوقل، ۱۳۴۵: ۷۵). برای مثال، صاحب کتاب اشکال‌العالم در قرن چهارم هجری از کوه‌های جبالبارز، به عنوان کوه‌هایی مستحکم یاد می‌کند که در آنجا درختان سردسیری به فراوانی یافت می‌شود. بنا به آنچه در این کتاب ذکر شده، اهالی این ناحیه تا دوران بنی‌امیه بر آیین زرتشتی بودند و هیچ لشکری نتوانست بر آنان چیره شود و نهایتاً در ایام خلافت بنی‌عباس مسلمان شدند (ن.ک: جیهانی، ۱۳۶۸: ۱۳۰). نویسنده گمنام کتاب حدودالعالم در قرن ۴ هجری کوه‌های جبالبارز را حاوی معادن طلا و نقره می‌داند (حدودالعالم، ۱۳۷۲: ۳۶۶). همچنین در جایی دیگر از معادن سرب، مس و سنگ مغناطیس^۱ در این منطقه نام می‌برد (همان، ۱۳۲). امروزه نیز ثابت شده است که کمر بند آتش فشانی جبال بارز دارای ذخایر شناخته شده بسیار بزرگی از مس و همچنین دارای استعدادهای بالقوه برای کانی‌سازی مس، مولیبدن و طلا است.^۲ بنا به روایت بومیان منطقه، در دوره صفوی، خاندان سالار منتسب به سالاررضا، از کوهی در نزدیکی منطقه مورد مطالعه، طلا استخراج می‌کردند و به این واسطه از جایگاه اقتصادی برتری برخوردار بوده‌اند.^۳

پس از قرن ششم هجری، کم کم نام این ناحیه، که عمدتاً با عنوان گرمسیرات شناخته می‌شد، در متون کمرنگ می‌شود و لذا پیگیری وقایع این قرون از طریق منابع مکتوب، بسیار دشوار است. یکی از دلایل این امر را می‌توان در حملات ویرانگر غزها در اواسط قرن پنجم تا اواخر قرن ششم هجری جستجو کرد که موجب نابودی آبادی‌های فراوان و از میان رفتن امنیت منطقه شد (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۳۱: ۳۰). در واقع چنین بنظر می‌رسد که همزمان با تحولات سیاسی و اجتماعی سده‌های ششم و هفتم هجری و ناامنی حادث شده از قرن هفتم، منطقه جیرفت، اهمیت خود را بعنوان یکی از شاهراه‌های تجاری جنوب ایران از دست داده است (امیرحاجلو، ۱۳۹۳: ۱۸۵). از این رو جنوب استان کرمان، که به گواه آثار معتبری همچون مسالک و ممالک (اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۶۶)، پیشتر بارانداز کاروان‌های تجاری بندر پر آمد و شد میناب(هرموز قدیم) بود، اهمیت سوق الجیشی خود را از دست می‌دهد و در نتیجه در منابع مکتوب کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد. در دوران صفوی نیز حملات متعدد بلوچ‌ها از جنوب، امنیت این منطقه را به مخاطره می‌اندازد. در منابع تاریخی این دوره، به ویژه از حملات ویرانگر پردل خان بلوچ به گرمسیرات یاد شده است:

«در اوایل شهر صفر ۱۱۰۴ در رودبار خبر به وزیر رسید که پردل خان بلوچ به رودبار حمله نموده و جماعتی از احشام و ایل رودبار - که خود را به مأمونی نرسانده بودند - عرضه تاراج، و عنقریب آن جمع کثیر، به محال قریبه کرمان خواهند رسید» (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۴۶).

در میان منابع مکتوب به جای مانده از دوران صفویه، کتاب تذکره صفویه کرمان، تألیف میر محمد سعید مشیزی، به سبب هم عصر بودن نویسنده با وقایع ذکر شده و اتصال وی به دربار، از درجه اعتبار بالایی برخوردار است. در این کتاب و در سایر تواریخ محلی کرمان در دوران صفوی، هر جا که نامی از منطقه جیرفت به میان می‌آید، به جنبه تفریح‌گاه بودن آن نظر دارد و اثری از شهرهای خراجگزار و سکونتگاه‌های بزرگ نیست. به عنوان مثال مشیزی می‌نویسد:

«نوشته‌ای از میرسلیمان مهنی کلانتر جیرفت رسید که عالیجاه صفی قلی سلطان سرکرده عساکر در خامس شهر محرم ۱۰۸۴ ه. داخل کهنوج و توابع رودبار شد، و قرارداد خاطرش این است که تابستان را در جبال بارز و ساردویه و بیلاقت بلوک اقطاع توقف نموده، در پاییز به سمت الکاء مکران نهضت نماید» (مشیزی، ۱۳۶۹: ۴۰۳). وی در جای دیگری از همان کتاب متذکر شده است: «دو ماه و کسری از سال باقی مانده، محمدحسین بیگ به اتفاق کلانتر به سمت ولایت اربعه و جیرفت و بلوک اقطاع رفته، چند روزی در آن حدود به سیر و شکار اشتغال داشته و داروغگی به عمل آورده است» (همان: ۴۱۴).

گذشته از اشارات ناچیز مورخان و جغرافیدانان اسلامی، گزارشات سیاسی به جامانده از این دوران، اطلاعات سودمندی از وضعیت جیرفت در قرون متاخر اسلامی بدست می‌دهد. امنیت راه تجاری خلیج فارس به مراکز داخلی ایران از مسیر جیرفت، همیشه با معضل تهاجم و غارت عشایر این منطقه مواجه بوده است^۱. ناامنی این راه بر توازن تجاری ایران با دو رقیب تجاری آن روزگار، روسیه و انگلیس، اثر تعیین کننده داشته است. چنانچه نماینده سیاسی انگلستان در ۱۹۱۲ میلادی گزارش می‌دهد:

«بر اثر ناامنی تجارت با هند از طریق کرمان و یزد، بازرگانان یزدی ترجیح می‌دهند از روسیه کالا بخرند تا انگلیس ... روشن شد که منجستری دیگر قادر به فروش کالای خود در جنوب ایران نیست، در حالی که مسکو میتواند این کار را بکند» (آوری، ۱۳۶۹: ۳۲۲).

براساس گزارش‌های موجود، در سال ۱۹۰۷ میلادی، انگلستان برای برقراری امنیت در راه‌های مذکور اعلام آمادگی کرد تا به سرکوب عشایر بپردازد (همان، ۲۷۲). باستانی پاریزی از جمله گروه‌های ناامن کننده مسیر مورد بحث را، عشایر جیرفت می‌داند (زندرضوی، به نقل از باستانی پاریزی، ۱۳۷۱: ۱۸۰).

بدین ترتیب با استناد به اشارات اندک متون و گزارشات کهن و عدم یافت فضای یکجانشینی (شهری و روستایی) در بررسی‌های باستان‌شناختی منطقه، به نظر می‌رسد که از قرن ۷ هجری به بعد رفته رفته و نه یکباره جیرفت، اهمیت خود را به عنوان یک مرکز شهری از دست می‌دهد و با اینکه این نام (جیرفت)، بنا به متون، همچنان مورد استفاده قرار می‌گیرد اما در همان متون هیچ‌گاه نشانی از شهر جیرفت وجود ندارد. در حقیقت منظور از جیرفت در این متون نه یک شهر یا مرکز شهری که یک ناحیه جغرافیایی وسیع در جنوب ایالت کرمان بوده است (شهسواری، ۱۳۹۸: ۷۹). در طی دوران صفوی نیز در منابع تاریخی ذکری از مراکز شهری در منطقه جیرفت نشده است و بنظر می‌رسد مردمان این دوره غالباً به شیوه کوچنشینی زندگی می‌کرده‌اند. توجه به این نکته که در آثار مورخان عصر صفوی، همواره از مردم مناطق جنوبی استان با عناوین قبایل و خاندان‌ها مانند مهنی‌ها و جبالبارزی‌ها یاد شده، صحت این فرض را قوی‌تر می‌کند (ن.ک: صفا، ۱۳۹۰: ۱۵۷).

بر اساس روایات محلی، در دوران صفوی و معاصر با شاه عباس، فردی به نام سالار رضا حاکم نواحی گرمسیرات بوده است. وی حاکمی درستکار بوده و در زمان صدارتش، خدمات فراوانی به مردم آن نواحی کرده است. در میان بومیان حتی داستانی مبنی بر سفر شاه عباس به این مناطق در زمان سالار رضا، بدین شرح رایج است که: به دنبال سعایت و بدگویی عده‌ای از سالار رضا نزد شاه عباس، وی تصمیم می‌گیرد تا شخصاً این مسئله را بررسی کرده و به این منظور راهی جیرفت می‌شود و چند روز به صورت ناشناس در میان مردم زندگی می‌کند تا عدالت سالار رضا را از نزدیک محک بزند. شاه عباس به زودی توجه می‌شود که بدگویی از سالار رضا از سر کینه بوده است و وی حاکمی درستکار است. او پیش از ترک کردن جیرفت، نامه‌ای خطاب به سالار رضا می‌نویسد و زیر فرش خانه‌ای که در آن ساکن بود، قرار می‌دهد و به شخصی می‌سپارد که این نامه را به دست ایشان برساند. هنگامی که سالار رضا نامه را دریافت می‌کند، متوجه می‌شود که در این مدت شاه عباس در آن منطقه حضور داشته است و از اینکه نتوانسته رسم مهمان‌نوازی از شاه را انجام دهد، اندوهگین می‌شود و به دنبال شاه عباس به راه می‌افتد اما شاه دیگر از شهر دور شده بود و با اصرار سالار رضا نیز باز نمی‌گردد.

داستانی مشابه روایت ذکر شده در بالا در ارتباط با شاه عباس و گنجعلیخان حاکم کرمان نقل شده است (فلسفی، ۱۳۴۶: ۳۹۷). بنا بر این به نظر می‌رسد که بر اثر گذر زمان، در باور مردم نواحی گرمسیرات، شخصیت‌ها و وقایع زندگی گنجعلیخان و سالار رضا خلط شده باشند.

در بررسی انجام شده در منابع مکتوب، اثری از حاکمی به نام سالار رضا و ماجرای نقل شده در بالا دیده نشد. لازم به ذکر است که اسامی افراد دیگری با پیشوند «سالار» از جمله سالار سلیمان به عنوان کلاتر حومه و محترفه شهر کرمان در تواریخ محلی به دست آمد (مشیزی، ۱۳۶۹: ۲۱۶). در ذکر اسامی بزرگان کرمان نیز از شخصی بنام سالار حسن باغ سرآسیابی نام برده شده است (همان: ۱۸۴). در جایی دیگر در ذکر وقایع سال ۱۰۹۳ ه. ق. و رفتن میرزا حاتم بیگ به بردسیر، از شخصی بنام ظافر سالار ولد کمال سرآسیابی در این منطقه یاد شده است (همان، ۱۳۶۹: ۴۹۰). در ذکر بخشی از وقایع حدود سالهای ۶۰۰ هجری به شخصی بنام امیرجلال الدین سالار بلند اشاره می‌شود که در کوه بارجان (بارز) ساکن بوده و در قلعه زاخت متحصن شده بود (افضل کرمانی، ۱۳۳۱: ۴۹). به نظر می‌رسد سالار رضا، از همین تیره و خاندان بوده باشد. در کتاب تاریخ جیرفت و کهنوج این‌گونه آمده است:

«امیر جلال الدین سالار از بزرگان جبال بارز بوده است. طایفه سالار در گرم سالار رضا واقع در شمال قله و کوه زاخت و شرق قلعه سموران سکونت داشته و دارند. همچنین چند طایفه سالار دیگر در جبال بارز ساکن‌اند. در گرم سالار رضا نیز قلعه‌ای نسبتاً بزرگ با چهار برج و بارو از سنگ و خشت و آجر مربوط به دوره حکمرانی سالار رضا گرمی هنوز پا بر جا است. قدمت قلعه مزبور کمتر از قلعه زاخت و سموران است و مربوط به دوران صفوی می‌باشد. ساختمان مقبره سالار رضا که از آجر ساخته شده است، موجود است» (صفا، ۱۳۹۰: ۷۵).

۶. بررسی و مطالعه مقبره

۶-۱- وضعیت کنونی مقبره: این مقبره که روستای محاط برآن، نام خود را از آن گرفته، در مرکز روستا و در میان باغ‌های مرکبات، واقع شده است (شکل ۱) در اثر رطوبت دائمی صدمات فراوانی به بنا وارد شده است. اگرچه ساختمان این بنا اخیراً مرمت و مقاوم سازی شده است، وضعیت کنونی قبور بسیار اسفناک است؛ به طوری که از ۱۱ قبر سالمی که سال ۱۳۷۹ در داخل بنای مقبره موجود بوده (علیدادی سلیمانی، ۲:۱۳۷۹)، امروزه تنها دو قبر سالم (قبور شماره ۱ و ۲) باقی مانده است.

از نظر معماری این بنا شامل گنبدخانه ای متشکل از مصالح آجر و ملات گچ است که در فضای داخلی آن چهار طاقنما وجود دارد. توضیح مختصر اینکه بنای مذکور با ابعاد ۹ در ۱۴ متر، سه ایوان نسبتاً بزرگ در جوانب شرقی و غربی و شمالی و به ارتفاع ۴ متر دارد. پوشش قوس طاق ایوانها از نوع جناقی کند است. با وجود اینکه دیوار جنوبی بنا از داخل دارای طاقنما است ولی هیچ‌گونه ورودی ایوان شکلی در این قسمت تعبیه نشده است و صرفاً سه ورودی در جوانب شرقی، غربی و شمالی بنا مشاهده می‌شود. گنبدی گرد و نسبتاً مرتفع سقف بنا را تشکیل داده است. لازم به ذکر است که در دو گوش بیرونی دیوار شمالی بنا دو زائده به صورت دو اتاقک با ابعاد تقریبی ۲/۵ در ۳ متر در طرفین ورودی شمالی وجود دارد. اتاق زاویه شمال شرقی بنا سالم تر است و اتاق دوم تقریباً از بین رفته است؛ البته در تخریب یا ناتمام ماندن روند ساختمانی آن تردید است (شکل ۳).

قابل توجه است که در جانب جنوب غربی مقبره، قبرستانی مربوط به دوران متأخرتر قرار دارد. همچنین در فاصله ۵۰۰ متری جانب شرقی مقبره، بنای نیمه ویران قلعه‌ای نسبتاً بزرگ، معروف به قلعه دیکچار برجای مانده که چهار برج و بارو دارد و از سنگ، خشت و آجر ساخته شده است (صفا، ۱۳۹۰:۲۴۵). امروزه نیز در بافت اکثر خانه‌های روستاهای این دهستان از مصالحی چون خشت، سنگ، آهن و آجر استفاده می‌شود (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۲:۲۴۹). نکته جالب در بحث معماری بومی منطقه، تداوم سنت ساخت معماری موسوم به معماری سبک در کنار معماری امروزی است. استفاده از مصالح یکسان (صرف نظر از آهن) در ادوار مختلف تاریخی می‌تواند بر اقلیم نسبتاً ثابت منطقه از حدود قرن دهم هجری قمری تاکنون دلالت کند.

۶-۲- جنس و شکل سنگ قبرها: برای ساخت سنگ قبر معمولاً سعی در انتخاب بهترین نوع سنگ بوده است. البته به احتمال زیاد انتخاب نوع و جنس سنگ قبر به شرایطی همچون موقعیت اقتصادی و پایگاه اجتماعی شخص و خانواده متوفی و نیز شرایط جغرافیایی و اقلیمی منطقه بستگی داشته است. در مورد مقبره سالار رضا باید اشاره کرد که جنس سنگ‌های همه قبور از مرمر است؛ که با توجه به موقعیت کوهستانی منطقه و وجود معدن سنگ مرمری در ۵ کیلومتری این مقبره، سنگ‌ها را باید متعلق به آن معدن دانست. البته با وجود دشواری‌هایی که استخراج، تراش و بهره‌برداری از این معدن سنگ داشته، احتمالاً موقعیت اقتصادی و تشخیص اجتماعی سالار رضا و خاندانش به عنوان حاکمان منطقه، می‌تواند توجیهی مقبول برای استفاده از سنگ مرمر باشد. سنگ قبرهای مقبره سالار رضا همگی به شکل مستطیل هستند و به صورت افقی و رو به قبله قرار گرفته‌اند (شکل ۲).

۶-۳- بررسی و مطالعه موردی سنگ قبور: در این بخش، برای درک آسان‌تر، اطلاعات حاصل از بازخوانی سنگ قبور در قالب جدولی ارائه شده است. به منظور امکان درک بصری در این جستار تصاویر یازسازی شده متن سنگ قبرها به وسیله نرم‌افزار کورل، ارائه گردیده است.

۷. بررسی و مطالعه منطقه (با رویکرد باستان‌شناسی پهن‌دشت^۱)

۱-۱. ناهمواری‌ها

حوزه جغرافیایی هلیل رود، در برگیرنده بخش وسیعی از اراضی جنوب استان کرمان در جنوب شرق ایران زمین، از دیدگاه ریخت‌شناختی بسیار متنوع است. دشت‌های چندگانه محصور شده با رشته کوه‌های متعدد از جمله صفات شاخص این ناحیه است که موجب ایجاد اقلیم‌های گوناگون گشته‌است. منطقه مورد مطالعه این پژوهش (آبادی گرم‌سالاررضاء) بعنوان بخش کوچکی از دشت وسیع جیرفت، بر حاشیه شرقی این دشت و نزدیک به رشته‌کوه‌های جبالبارز واقع شده است. شاخص‌ترین ناهمواری این منطقه را کوه‌های جبالبارز تشکیل می‌دهند که با طی فاصله‌ای حدوداً ۷ کیلومتری به سمت شرق می‌توان به جوار آنها رسید (شکل ۱۱). ارتفاع راس این رشته‌کوه در محل موازی با روستای گرم‌سالاررضاء به بیش از ۳۰۰۰ متر از سطح دریا می‌رسد، در حالی که روستای گرم‌سالاررضاء با فاصله ۷ کیلومتری این رشته‌کوه‌ها دارای ارتفاعی حدود ۹۸۰ متر از سطح دریا است. در میان دره‌های ورودی این کوه‌ها، چندین آبادی با ارتفاع متغیر ۱۴۰۰ تا ۱۸۰۰ متر از سطح دریا قرار وجود دارد. این آبادی‌ها در عصر حاضر به عنوان ییلاقات منطقه، بیشتر در فصول گرم سال، مقصد مهاجرت گروه‌های مختلف دشت جیرفت بخصوص ساکنین دهستان‌های گرمسار و نرگسان است.

از عرصه‌های فرهنگی کهن کوه‌های جبالبارز در محل موازی با روستای گرم‌سالاررضاء، میتوان به قلعه سموران اشاره کرد. این قلعه در جبهه غربی رشته‌کوه‌های جبالبارز، بر فراز کوهی در شمال روستای رود فرق، واقع شده است. به استناد پژوهش‌های باستان‌شناسی، قدمت این سازه دفاعی به قرون ۵-۷ هجری بازمی‌گردد (سلیمانی‌پور، ۱۳۹۶: ۷۱). کوه حامل این قلعه دارای معدن عظیم سنگ مرمر است و در حال حاضر ضمن بهره‌برداری از آن آسیب‌های نیز به حریم قلعه وارد شده است. به احتمال زیاد سنگ مورد استفاده در مقبره سالاررضاء نیز از همین معدن برداشت شده‌است.

ناهمواری‌های قابل ذکر دیگر، شامل دو کوه منفرد دوساری در شمال غربی و زاخت در جوار غربی منطقه است. مورد اخیر (کوه زاخت) که به فاصله حدوداً ۵ کیلومتری از روستای گرم‌سالاررضاء قرار دارد، ارزش دوچندانی دارد. نخست آنکه بر بدنه این ناهمواری قلعه‌ای قرار گرفته که بنا به پژوهش‌های باستان‌شناسی، هم‌عصر با قلعه سموران و متعلق به دوران سلجوقی منطقه است. دوم آنکه قلعه مذکور احتمالاً همان است که امیرجلال‌الدین سالار بلند، بزرگ طایفه سالار و جد سالاررضاء در دوران سلجوقی، در آن متحصن شده است (ن.ک: افضل کرمانی، ۱۳۳۱: ۴۹).

۲-۷. منبع تامین آب

منبع تامین آب این منطقه غالباً از قنات بوده‌است. از مجموع ۷۷ قنات ثبت شده در بخش جنوبی دشت جیرفت در شهرستان عنبرآباد، تعداد ۱۶ رشته‌قنات در محدوده دهستان گرمسار و از این تعداد ۱۲ رشته‌قنات جهت مشروب سازی اراضی روستای گرم‌سالاررضاء، منطبق با محدوده قلعه سالاررضاء قرار گرفته‌اند (ن.ک: عبداللهی، ۱۳۹۱). به استناد گزارشات شفاهی تاریخ، پیشینه بهره‌گیری از بعضی قنات‌های مذکور حداقل به بیش از ۲۰۰ سال می‌رسد. احدی از بومیان منطقه با ۷۳ سال سن روایت میکند که: «پدر بنده نیز از قنات **درب‌قلعه** استفاده می‌کرده و همچنین پدر پدرم (پدر بزرگ) که هر دو حدود ۱۰۰ سال عمر کرده‌اند...»^۲ در صورت صحت این روایت، حداقل تاریخ قابل وصف برای این سازه آبرسانی، دوران قاجار است، و حتی با توجه به عمر بیش از ۲۷۰ ساله این منابع آبی و همچنین انتساب نمونه موسوم به قنات درب قلعه به

قلعه صفوی منطقه (علیدادی سلیمانی، ۱۳۷۹) پربیراه نیست اگر بازه زمانی دوران صفوی را نیز به این سازه آبی و نمونه های دیگر نسبت داد.

با نگاه وسیع تر به منطقه مورد مطالعه، اگرچه مردمان ساکن حوره جغرافیایی هلیل رود در طول ادوار مختلف تاریخی، معیشت خود را مدیون هلیل رود و رودهای سطحی بسیار منطقه بوده اند، اما به استناد اشارات تاریخی و جغرافیایی می توان پیشینه حفر قنات و بکارگیری این سنت را حداقل تا قرون اولیه اسلامی عقب برد. جغرافیدانان قرون اولیه اسلامی، در ضمن ذکر نام شهرهای نواحی جنوبی کرمان و توصیف آنها، بارها از شهرهایی نظیر مغون، درهقان، جواون، ولاشگرد و رودکان نام می برند که منبع تامین آبشان از کاریز و قنات بوده است (ن.ک: مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۸۹-۶۹۰).

با توجه به عدم پراکنش داده های فرهنگی نظیر سفال بر سطح اراضی روستای گرم سالاررضا، امکان محاسبه مساحت مورد استفاده در دوره مورد بحث (صفوی) سخت است. به استناد دبی آب ۱۲ قنات ثبت شده و سطح زیرکشت تعریف شده برای هر قنات (ن.ک: عبداللهی، ۱۳۹۱)، در مجموع قنات های این منطقه دارای دبی آب ۱۱۹ لیتر بر ثانیه هستند. این حجم آب توانایی مشروب سازی مساحتی حدود ۲۵۶ هکتار از اراضی این منطقه را داشته است. البته در عصر حاضر، با توجه به حفر چاه های متعدد کشاورزی و نصب پمپ های صنعتی، حجم آب و مساحت اراضی مورد بهره برداری بیشتر از آمار ذکر شده است.

۷-۳. معماری بومی

در سکونتگاه های روستایی حوزه فرهنگی هلیل رود و دشت جیرفت، سازه هایی دست ساز و بومی مشاهده می شود که در گستره ای وسیع و با شکل ها و اسامی متفاوتی شامل **گوار**، **کتوک** و **گپر**، بخشی جدانشدنی از کالبد زیست روستائیان این مناطق را تشکیل می دهند. این سازه های سبک، ریشه در زندگی عشایری مردم این منطقه دارند (میرجانی و امیری، ۱۳۹۷: ۲)، و طی سالیان زیاد پاسخگوی نیازهای زیستی و سکونتی مردم منطقه بوده اند.

در این شیوه معماری ساده، به دلیل استفاده از مصالح گیاهی (شاخ و برگ درخت نخل) و منابع تجدیدپذیر، معمولاً بعد از گذشت مدتی از جابجایی انسان ها هیچ اثری از مکان استقرار آنها باقی نمی ماند. در اوایل دوره قاجار، وزیر کرمانی (وزیری، ۱۳۸۸: ۱۱۵) از منطقه دوساری (با فاصله ۱۷ کیلومتری روستای گرم سالاررضا) بعنوان مرکز بلوک جیرفت، با خانه هایی از کپر و کتوک^۲ و جمعیتی بالغ بر هشت هزار تن یاد کرده است، اما امروزه از آن جمعیت عظیم، جز قلعه ای (خانه اربابی)، اثری باقی نمانده است. چه بسا با بررسی دقیق در مناطق بیلاقی این ناحیه، همچون بیلاقات شمالی دشت جیرفت، حداقل شواهدی از آثار منقول سفالی دوران متاخر اسلامی کشف شود و این نتایج را متقن تر بنماید^۳.

همچنین براساس گزارش های موجود از این منطقه، در اوایل دوره پهلوی، ساختمانهای خشت و گلی محدودی در کنار خانه های کپری شکل وجود داشته است (همان، ۵) پطروسیان در سال ۱۳۴۸، معماری بومی دشت جیرفت را چنین توصیف می کند: «ساختمان معمولی در جیرفت کتوک است که از نی و چوب خرما بافته می شود..... در سبزواران (جیرفت کنونی) و روستاهای بزرگ بیشتر خانه ها گلیند با اینحال بیشتر مردم، بخصوص در مناطق انتهایی شهر، در کتوکها زندگی می کنند» (پطروسیان، ۱۳۴۸: ۲۵).

این سنت معماری تا عصر حاضر نیز بخشی از فضاهای مسکونی مردم دشت جیرفت را تشکیل می دهد. در بررسی های میدانی روستای گرم سالاررضا نیز به خوبی شاهد تداوم این سنت معماری هستیم (شکل ۱۲) به طوری که با وجود پراکندگی

خانه‌هایی با مصالح آجر و سیمان که غالباً با بهره‌گیری از تسهیلات دولتی طی سال‌های اخیر بنا شده‌اند، کماکان در کنار سازه‌های بتنی نو، سازه‌های سنتی به شیوه کهن ساخته می‌شوند، سازه‌هایی که در واقع بخشی از هویت و فرهنگ سکونت مردمان دشت جیرفت را شکل می‌دهد.

۷-۴. سنت کوچروی

شیوه معیشت کوچ‌نشینی را می‌توان به منزله انطباق زیست محیطی و گاه سیاسی در نظر گرفت، با توجه به آب و هوای نسبتاً پایداری که پس از دوره پلیستون^۱ بوجود آمده است، می‌توان تصور کرد که راهبرد کنار آمدن با محیط طبیعی چندان تغییری نکرده است (ن.ک: عزیزاده، ۱۳۸۳). این بدان معناست که در صورت تغییر آب و هوا نیز تغییر چندان در بیلاق و قشلاق بوجود نمی‌آید زیرا یک همبستگی مثبت بین دمای دو منطقه پست و بلند وجود دارد که باعث می‌شود نسبت دمای بین دو منطقه ثابت بماند. بنابراین می‌توان الگوهای کوچ‌روی حاضر را تا حدودی با گذشته همسان پنداشت. از شاخصه‌های الگوی کوچ‌نشینی امروزی دشت جیرفت می‌توان به معیشت توامان مبتنی بر دام و کشاورزی اشاره کرد. لذا کاملترین تعریفی که میتوان جهت توصیف کوچ‌نشینان این منطقه به کاربرد، دیدگاه طیبی است: «منظور از جامعه عشایر (کوچرو)، گروهی از مردم خویشاوند است که با بهره‌گیری از دو شیوه معیشت، پرورش دام در سطحی گسترده و کشاورزی در سطحی محدود، زندگی می‌کنند» (طیبی، ۱۳۷۴: ۱۱).

اولین اشارات تاریخی دوران اسلامی به معیشت کوچ‌روی در منطقه مورد مطالعه را می‌توان به گروهی موسوم به قفص‌ها (کوفج)، بلوص‌ها (بلوچ) و اقوام بارز، نسبت داد. قفص‌ها در واقع قبایلی با معیشت کوچ‌روی هستند که در قرون اولیه اسلامی در منطقه‌ای کوهستانی موسوم به جبل القفص ساکن بوده‌اند (لسترنج، ۱۳۸۶: ۳۳۹). جغرافی دانان اسلامی محدوده این کوه‌ها را از دریا تا حدود جیرفت می‌دانند (اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۶۴؛ ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۷۵). در غالب اشارات جغرافیادانان دوره اسلامی، ساکنین کوه‌های بارز را نیز از اقوام قفص می‌دانند (افضل کرمانی، ۱۳۶۵: ۶۵). باستانی پاریزی نیز برمبنای توصیف جغرافیادانان و مورخان، تحلیل می‌کند که: «کوه‌های بارز بخشی از کوهستان قفص‌ها هستند و ساکنان آن جمعی از عشایر بیابانگردند. از حیث کثرت و شدتی که دارند کسی نمیتواند بر آنها چیره شود و آنها را نابود کند» (باستانی پاریزی، ۱۳۵۵: ۳۷۷).

به استناد اشارات تاریخی ذکر شده در این پژوهش، شیوه معیشتی کوچ‌روی از قدیمی‌ترین ایام در این منطقه قابل تبیین است، شیوه‌ای که بنظر می‌رسد بعد از قرن هفتم هجری که جیرفت جایگاه تجاری خود را از دست می‌دهد، معیشت غالب است. در واقع چنین بنظر می‌رسد که مردمان عصر صفوی جیرفت، تحت تاثیر اقلیم خاص منطقه یا به عبارت دیگر متأثر از جبر طبیعت، ناگزیر به امرار معاش از طریق زندگی کوچ‌نشینی بوده‌اند. گذشته از شیوه معیشتی، الگوی معماری سبک^۲ مرسوم در این مناطق، امکان ماندگاری آثار سکونت انسانی را ضعیف کرده‌است. با توجه به این نقصان در داده‌های فرهنگی، نمی‌توان واقعیت فرهنگی مردمان دشت جیرفت را نادیده گرفت، بقول چایلد «عجز از یافت سایت‌های کهن که به کوچ‌نشینان تعلق دارد، دلیلی بر این نیست که هیچ چیزی وجود ندارد (cribb به نقل از child, 1963: 81).

امروزه نیز شاهد تداوم سنت زندگی مبتنی بر کوچ در مناطق مختلف دشت جیرفت هستیم، در حوزه جبالبارز جنوبی همسان با منطقه مورد مطالعه نیز این شیوه زندگی کماکان برقرار است. کوچ‌روهای این منطقه به دو گروه بلوچ‌ها و سرحدی‌ها تقسیم می‌شوند. ترسیم مسیرهای کوچ‌روی منطقه، بحث مفصلی است که پژوهش مستقلی می‌طلبد اما به طور

کلی، اقوام کوچرو حاضر، معمولاً ماه‌های گرم سال را در ارتفاعات شرقی منطقه واقع در آبادی‌های رودفرق، بارده، روداب و ماه‌های سرد را در بخش پیرامونی دشت جیرفت، در مناطقی مثل همین روستای گرم‌سالار رضا امروزی سپری می‌کنند (شکل ۱۱).

جدول ۱: خوانش کتیبه‌های سنگ‌قبر مقبره سالار رضا

شماره قبر	کتیبه سرلوح	کتیبه اصلی	کتیبه حاشیه	نام متوفی	تاریخ وفات	ابعاد سنگ قبر (سانتیمتر)	توضیحات
۱	لا اله الا الله - محمد رسول الله - علیا ولی الله حقا حقا	تاریخ وفات مرحمت شاه جنت مکانی سالار رضا ابن مرحوم سالار پیرزاد شهر شوال سنه ۱۰۱۱	ندارد	سالار رضا ابن سالار پیرزاد	شهر شوال سنه ۱۰۱۱	۱۴۰×۴۰	سنگ قبر از جنس مرمر و تقریباً سالم
۲	ندارد	تاریخ وفات مرحمت شاه سالار محمود بن پیرزاد	ای دل دیده روان پدر / آتش اندر زدی بجان پدر / دل مادر کباب شد ز غمت / سوختی مغز استخوان پدر / ای عزیز پدر کجا رفتی / وز کنار پدر چرا رفتی / بر نخورده ز بوستان حیات / سوی کاشانه بقا رفتی	سالار محمود بن پیرزاد	تحریرا فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۱۱۷	۶۰×۲۱	سنگ قبر از جنس مرمر و تقریباً سالم
۳	لا اله الا الله - محمدا رسول الله - علیا ولی الله	تاریخ وفات مرحمت شاه جنت مکانی سالار ... ابن مرحمت سالار پیرزاد تحریرا فی شهر محرم الحرام سنه ۱۱۱۱	صلوات کبیر (۱۴ معصوم) اللهم صل علی النبی ... و السجاد و الباقر و الصادق و الکاظم و ... النقی و العسکری و المهدی و الهاد... الزمان صلوات الله علیه و علیهم اجمعین - حاشیه دوم: ابر در آسمان همین گرید... و تو ماهش - ای دریغ از رخان چون... اجل آمد ربود ناگاهش	نامشخص	تحریرا فی شهر محرم الحرام سنه ۱۱۱۱	نامشخص	سنگ قبر از جنس مرمر است و به دو قطعه شکسته شده است که بخش‌های میانی آن مفقود است. به نظر می‌رسد سنگ قبر از محل اصلی خود جابه‌جا شده باشد
۴	اشهد ان لا اله الا الله - اشهد ان محمد رسول الله - اشهد ان علیا ولی الله - یا علی	تاریخ وفات بی [بی] مبارک بنت خواجه... تحریرا فی شهر زالحجه سنه ۱۰۸۳	ندارد	نامشخص	تحریرا فی شهر زالحجه سنه ۱۰۸۳	نامشخص	سنگ قبر از جنس مرمر و به صورت یک تکه و نسبتاً سالم باقی مانده است. علاماتی زائد روی واژه سنه مشهود است.
۵	ندارد	تاریخ وفات مرحمت شاه سالار عوض ابن سالار یوسف تحریرا فی شهر شوال ۱۱۱۵	ندارد	سالار عوض ابن سالار یوسف	تحریرا فی شهر شوال ۱۱۱۵	نامشخص	سنگ قبر از جنس مرمر بوده و از محل اولیه خود جابه‌جا شده است. بخش باقی مانده تنها نیمه پایینی سنگ قبر است. بخش فوقانی آن مفقود است.
۶	ندارد	تاریخ وفات مرحوم مغفور جنت مکانی بی بی بنت مرحوم جنت سادات تحریرا فی شهر زالحجه ۱۱۱۸	ندارد	بی بی بنت مرحوم جنت سادات	تحریرا فی شهر زالحجه ۱۱۱۸	نامشخص	سنگ قبر از جنس مرمر بوده و از محل اولیه خود جابه‌جا شده است. بخش باقی مانده تنها نیمه پایینی سنگ قبر است. بخش فوقانی آن مفقود است.

۸. بحث و تحلیل

اصلی‌ترین مدرک موجود برای تاریخ‌گذاری این مقبره کتیبه‌ها و تاریخ ثبت شده بر سنگ قبرها است. همانطور که اشاره شد در این مقبره تعداد یازده سنگ قبر موجود بوده‌است که متأسفانه به دلیل عدم توجه متولیان امر، امروزه تنها دو سنگ قبر در محل اولیه خود قرار دارند. این سنگ قبرها عبارتند از:

۱. قبر سالار رضا که حاکم محلی منطقه بوده در گوشه شمال غربی درون فضای مقبره قرار دارد. این قبر بزرگ‌تر از سایر سنگ قبرها و به ابعاد ۴۰ در ۱۴۰ سانتی‌متر است که به نوعی به برتری موقعیت اجتماعی، سیاسی و اقتصادی وی دلالت می‌کند. بر اساس اطلاعات مندرج بر روی سنگ قبر، وی فرزند پیرزاد بوده و در سال ۱۰۱۱ ه.ق. وفات کرده‌است. کتیبه در دو قسمت به شرح زیر نقر شده است (شکل ۴):

الف. در قسمت بالای سنگ مزار که به آن سر لوح گفته می‌شود، عقاید مذهبی متوفی شامل توحید، نبوت و امامت بیان شده‌است. کتیبه بدین شرح است: «لا اله الا الله - محمد رسول الله - علیا ولی الله حقا حقا».

ب. در بخش پایینی سنگ قبر برخی اطلاعات مربوط به متوفی از جمله نام، نام پدر و تاریخ وفات وی ارائه شده‌است. این کتیبه بدین شرح است: «تاریخ وفات مرحمت شاه جنت مکانی سالار رضا ابن مرحوم سالار پیرزاد شهر شوال سنه ۱۰۱۱»

۲. سنگ قبری کاملاً سالم در کنار سنگ قبر سالار رضا قرار گرفته و کتیبه تحتانی آن مبین تاریخ مرگ متوفی به سال ۱۱۱۷ ه.ق. است (شکل ۵).

۳. دیگر سنگ قبرها توسط افراد ناآگاه از زمین کنده و شکسته شده‌اند. از میان تکه‌های سنگ قبور تخریب شده، چهار سنگ قابل شناسایی هستند. در مجموع شش سنگ قبر از منظر مطالعاتی ارزشمند بودند که در این جستار مورد بررسی قرار گرفتند. تاریخ وفات چهار تن از متوفیان بر اساس چهار سنگ قبر بازسازی شده نیز به ترتیب سال‌های ۱۰۸۳، ۱۱۱۱، ۱۱۱۵ و ۱۱۱۸ ه.ق. بوده‌است.

همانطور که اشاره شد سنگ قبر سالار رضا قدیمی‌ترین تاریخ را در میان این پنج سنگ قبر دارد. این امر بدین معنا است که سالار رضا خود اولین شخص مدفون در مقبره بوده‌است. با توجه به ذکر نام پدر سالار رضا به عنوان پیرزاد، نسبت برادری سالار رضا، با صاحبان دو قبر دیگر که عبارتند از متوفیان سال‌های ۱۱۱۱ و ۱۱۱۷ ه.ق. به دست می‌آید. لازم به ذکر است که در هیچ منبعی به فردی به نام پیرزاد به عنوان برادر شاه عباس اشاره نشده‌است. بنابراین نمی‌توان باور بومیان منطقه را مبنی بر ارتباط خویشاوندی سالار رضا و شاه عباس صفوی پذیرفت. متأسفانه به دلیل کمبود مدارک نسبت صاحبان سه قبر دیگر یعنی متوفیان سال‌های ۱۰۸۳، ۱۱۱۵ و ۱۱۱۸ ه.ق. با سالار رضا مشخص نیست.

اولین گام برای پی بردن به مشخصات یک سنگ قبر، بازخوانی مطالب منقور بر آن است. به طور کلی نوشته‌های سنگ قبرهای مورد مطالعه، به دو زبان عربی و فارسی هستند. متن برخی از آنها در سه قسمت سرلوحه، متن و حاشیه بیان شده‌است. برخی دیگر دارای دو قسمت سرلوحه و متن و بعضی فقط دارای متن هستند. در سنگ قبرهای دارای سرلوح، در این قسمت شهادت‌های سه گانه اعتقادی که عبارت است از «لا اله الا الله، محمد رسول الله و علی ولی الله» بیان شده‌است. متن فارسی قبور مذکور، عمدتاً دربرگیرنده برخی مشخصات فرد متوفی و سال و ماه وفات وی است. سال وفات به صورت عددی در قسمت پایین سمت چپ قبرها نقر شده‌است. حاشیه برخی از قبرها نیز در برگزیده عبارات و جملات عربی از جمله صلوات کبیر و اشعاری فارسی در سوگ متوفی است. در این قسمت هر یک از نوشته‌های عربی و فارسی سنگ قبرها مورد بررسی قرار می‌گیرند:

الف. کتیبه‌های عربی: تقریباً تمامی سنگ قبرهایی که دارای عبارات عربی هستند ساختاری مشابه دارند. این نوشته‌ها از لحاظ مضمون به سه دسته زیر تقسیم می‌شوند:

۱. شهادت‌های سه‌گانه: شهادت به توحید، نبوت و امامت در سرلوح سنگ قبر که بر مسلمان بودن فرد متوفی دلالت و بر شیعه بودن وی تأکید می‌کند. در بعضی از قبور بعد از عبارت «علیا ولی الله» عبارت «حقاً حقاً» اضافه شده است که بر اعتقاد به مذهب شیعه و امامت حضرت علی (ع) اشاره می‌کند که مبین مذهب رسمی حکومت صفوی و اکثریت جامعه آن روزگار است. همچنین ممکن است این عبارت بر عقاید ذکر شده در پیش از آن، یعنی توحید خداوند و رسالت حضرت محمد (ص) نیز تأکید داشته باشد (شکل ۴). همچنین در سنگ قبر شماره ۴ (شکل ۸) حجار بعد از ذکر شهادت‌های سه‌گانه عبارت «یا علی» را نقر کرده است.

۲. دعای صلوات کبیر: این صلوات در واقع درود و سلامی است بر یکایک چهارده معصوم علیهم السلام، که در حاشیه یکی از سنگ قبرهای موجود (سنگ قبر شماره ۳، شکل ۶) دیده می‌شود. صلوات مذکور که با خط ثلث نقر شده تماماً بر اعتقاد متوفی و خانواده وی به مذهب شیعه دوازده امامی دلالت می‌کند.

۳. عبارات مربوط به معاد: مفهوم عبارات عربی مذکور در حاشیه برخی از سنگ قبرها مربوط به معاد و دنیای پس از مرگ است که کاملاً با کارکرد سنگ قبر که یادآوری فرد متوفی و آخرت است، تطابق دارد.

۴. عبارات مربوط به تاریخ وفات: تاریخ وفات شخص مدفون و صاحب قبر معمولاً در قسمت متن و در پایین سنگ قبور با عبارت «تحریراً فی شهر... سنه...» ثبت شده است. سال وفات در همه موارد به صورت عددی ذکر شده است. در بعضی از آنها غلط املائی نیز مشاهده می‌شود. به عنوان مثال در عبارت سرلوح سنگ‌های قبور شماره ۱، ۳ و ۴ (شکل‌های ۴، ۶ و ۸) واژه «محمد» به جای «محمداً»، در عبارت سرلوح سنگ قبر شماره ۴ عبارت «الی الله» به جای «الا الله» و در متن سنگ‌های قبور شماره ۴ و ۶ (شکل‌های ۸ و ۱۰) «زالحجه» به جای «ذی‌الحجه» حجاری شده است. این مطلب می‌تواند حاکی از کم سواد، عدم مهارت حجار و یا عجله وی در نقر و نصب سنگ قبرها باشد.

ب. کتیبه‌های فارسی: نوشته‌های فارسی سنگ مزارهای مقبره سالار رضا، علاوه بر بعضی اطلاعات اولیه مربوط به متوفی نظیر نام و سال وفات، شامل برخی اشعار ساده و دلنشین هستند که در وصف حال شخص متوفی و بازماندگان وی سروده و بیان شده‌اند. برای مثال از اشعار منقور بر دومین سنگ قبر سالم (سنگ قبر شماره ۲، شکل ۵) چنین برمی‌آید که متوفی کودک بوده و اشعار، زبان حال پدر او است. این اشعار بدین شرح است:

ای دل دیده روان پدر آتش اندر زدی بجان پدر
دل مادر کباب شد ز غمت سوختی مغز استخوان پدر
ای عزیز پدر کجا رفتی وز کنار پدر چرا رفتی
برنخورده ز بوستان حیات سوی کاشانه بقا رفتی

بر روی یک سنگ قبر مورخ به سال ۹۷۷ ه.ق. که از محوطه جلوی مدرسه قبه سبز کرمان بدست آمده است، شعری دیده می‌شود که از لحاظ مفهومی و صوری شباهت زیادی به شعر نقل شده در بالا دارد. بنابراین به نظر می‌رسد که این شعر در آن روزگار در ادبیات عامه رایج بوده است و به سبب نقل شفاهی گاه در آن دخل و تصرف‌هایی صورت گرفته است. این شعر بدین شرح است:

ای دل و دیده روان پدر آتش اندر زدی به جان پدر

ای گل سرخ ناشکفته هنوز زود رفتی ز بوستان پدر (اسلام پناه، ۱۳۹۰: ۲۲).

بر سنگ قبر شماره ۳ (شکل ۷) نیز بیتی از سراینده‌ای گمنام، به خط نستعلیق حک شده که بیانگر شرایط خاص مرگ شخص متوفی است؛ مرگی ناگهانی و جانسوز که چهره‌ای چون ماه را که احتمالاً جوان بوده، در نقاب خاک کشیده است. این بیت به شرح زیر است:

«ابر در آسمان همین گرید... و تو ماهش

ای دروغ از رخان چون... اجل آمد ربود ناگاهش».

علاوه بر یافت نشدن این اشعار در میان آثار ادبی رسمی و مکتوب باقی مانده از آن روزگار، بررسی خود اشعار از لحاظ اشتباهات، نحوه به کارگیری واژگان و وزن عروضی حاکی از این امر است که بیش تر جنبه مردمی و شفاهی داشته اند. چه بسا این اشعار صرفاً در میان حجاران و سنگ تراشان قبور رایج بوده اند و سراینده آنها نیز شاعری شاخص و معروف نبوده است.

با توجه به مضامین کتیبه های بازخوانی شده و تاریخ وفات و ویژگی های ممتاز کننده سنگ قبر منسوب به سالاررضا و همچنین نظر در این مطلب که تاریخ عصر صفوی حوزه جغرافیایی هلیل رود عموماً با ذکر نام خان ها و اربابان معرفی می شود (مشیزی، ۱۳۶۹: ۴۰۳، ۶۷۴)، چنین بنظر می رسد که بنای مقبره سالاررضا نوعی بنای یادمانی است که توسط حاکم محلی وقت این منطقه ساخته شده است. این بنا گذشته از کاربرد اولیه خود بعنوان بنایی آرامگاهی، یحتمل نمادی از قدرت سالاررضا محسوب می شده است. این موضوع با توجه به تعدد حاکمان محلی منطقه از جمله، میرحیدر مهنی در اسفندقه (همان: ۶۷۴) و میرجهانگیر رودباری در بخش های جنوبی تر منطقه (همان: ۶۱۹)، میتواند گواهی بر حاکمیت سیستم های ارباب-رعیتی مبتنی بر معیشت غالب کوچروی در بخش وسیع سرزمینی هلیل رود در دوران متاخر اسلامی و صفوی، قلمداد گردد. با توجه به تک اثر منفرد معرفی شده موسوم به مقبره سالاررضا و روایات عامیانه مردم منطقه که گاه سالاررضا را مراد خود خطاب می کنند، و همچنین حرمت و قداست این اثر در میان مردم آن نواحی، بنظر می رسد متوفی اصلی این مقبره از جایگاه مذهبی برتری در میان مردمان هم عصر خود برخوردار بوده است. البته در کنار جایگاه معنوی، نباید اقتدار سیاسی و اقتصادی سالاررضا بعنوان ارباب و مالک بزرگ بخشی از حوزه سرزمینی هلیل رود را نادیده گرفت. در حقیقت ساخت چنین بنایی در روزگاری که عموم مردم با توان اقتصادی پایین در سازه های ساده مبتنی بر مصالح گیاهی (معماری سبک) زندگی می کنند و همچنین علی رغم فقدان کانونهای متمرکز شهری در این منطقه، نشان موقعیت برتر سیاسی، اقتصادی و مذهبی سالاررضا در دوران تاریخی مورد مطالعه یعنی دوره صفوی دارد.

۳. نتیجه گیری

حوزه جغرافیایی جیرفت یکی از بهترین الگوهای مطالعاتی برای شناخت نقش زیست بوم و طبیعت بر مولفه های فرهنگی، اقتصادی و اعتقادی ساکنان منطقه در ادوار مختلف تاریخ است. در این پژوهش علاوه بر واکاوی مولفه های تاریخی و جغرافیایی منطقه به طور مختصر ساختمان مقبره سالار رضا واقع در شهرستان عنبرآباد معرفی شد و سپس علاوه بر مستندسازی و معرفی سنگ قبرها و بررسی خطوط اسلامی نقر شده بر آنها، به تحلیل محتوایی این کتیبه ها نیز پرداخته شد. تحقیقات مشخص ساخت، این کتیبه ها به خطوط نسخ، ثلث و نستعلیق نقر شده اند و علاوه بر ارائه مشخصات فرد متوفی، متضمن اصول عقاید مذهبی و باورهای مردم جیرفت در عهد صفوی، هستند. قدیمی ترین سنگ قبر تاریخ ۱۰۱۱ هجری قمری، همزمان با دوران حکومت شاه عباس صفوی را نشان می دهد.

علاوه بر تاریخ منقور بر سنگ ها، اشارات تاریخی چسته و گریخته، اطلاعات فولکلوریک و آثار قنات های بسیار منطقه، حکایت از بهره برداری منطقه در دوران متاخر اسلامی و دوره صفوی دارد. این مولفه های زیستی در شکلگیری نهادهای حکومتی و مظاهر نمودی قدرت-مذهب، همانند پدیده مقبره سازی نقش دارد. چنین بنظر می رسد که بخشی از سرزمین پیرامونی مقبره سالاررضا واقع در روستای گرم سالاررضا، یکی از مراکز استقرار مردمان دشت جیرفت در دوره صفوی بوده است. نبود آثار معماری مرتبط با سکونت نیز به شیوه زندگی و معیشت مبتنی بر دام و کشاورزی این سرزمین برمی گردد. شیوه ای که ریشه در تاریخ و فرهنگ این سرزمین دارد و بنا به گواه منابع مکتوب کهن، از قرون اولیه اسلامی، شیوه غالب زندگی در این مناطق بوده است. در واقع با توجه به غلبه شیوه معیشتی مبتنی بر تحرک سکونتگاه ها (کوچروی) و سبک

خاص معماری موسوم به **معماری سبک**، آثار سکونت‌گاه‌های دوران متاخر اسلامی در دشت جیرفت، بسیار ناچیز است. ساخت این مقبره نشان از همگرایی نسبی سه مولفه اقتصاد، قدرت و مذهب در این بخش فرهنگی منطقه جیرفت در این بازه زمانی (دوره صفوی) علی‌رغم فقدان کانونهای متمرکز شهری گسترده، است. همچنین در نتیجه این پژوهش، تاثیر بخشی از عوامل محیطی در شکل‌گیری نوع زیست و مناظر فرهنگی این منطقه نمایان شد. معماری خاص با مصالح بوم‌آورد و تجدیدپذیر، زمینه شکل‌گیری توسعه پایدار را فراهم کرده بود. عوارض طبیعی نیز در شکل‌یابی فرهنگ و تاریخ منطقه مورد مطالعه، دارای اهمیت ویژه‌ای هستند. در واقع گذشته از نقش ویژه آن‌ها در طراحی الگوی آمایش سرزمینی مردم منطقه در طول تاریخ، در بحث انتخاب شیوه زیستی و الگوی باورمندی نیز اهمیت غیرقابل انکاری داشته‌اند. با توجه به شناسایی معدن عظیم سنگ مرمر، در فاصله ۵ کیلومتری حدود شرقی مقبره سالارضا، شاید بتوان سنگ‌قبور مرمری این مقبره را بعنوان متقن‌ترین مدرک مادی و فرهنگی موجود مبنی بر تاثیر قابلیت‌های طبیعت بر منظر فرهنگی این منطقه در دوره صفوی معرفی کرد.

یادداشت‌ها

۱. احتمالا منظور نویسنده سنگ‌هایی با خاصیت آهنربایی باشد.
۲. ن.ک: گزارش کانسارهای مس ناحیه کرمان، تعبیر و تفسیر متالوژیک (سازمان زمین شناسی، ۱۳۶۷).
۳. مصاحبه با یدالله سالاربارده، ۷۳ ساله، ساکن روستای گرم سالارضا.
۴. پیشینه نقش ایلات و عشایر جنوب کرمان (جیرفت) در ناامنی منطقه و مسیرهای تجاری آن به قرون اولیه اسلام برمی‌گردد. اقوام کوچرو موسوم به قفص و بلوص (بلوچ) در تحولات سیاسی و اقتصادی این مناطق تاثیر بسزایی داشته‌اند (اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۶۴ - ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۷۵ - حدودالعالم، ۱۳۷۲: ۱۳۲؛ مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۹۴؛ جیهانی، ۱۳۶۸: ۱۳۰). این‌ها همان اقوامی هستند که تا مدت‌ها مقابل حکومت مرکزی مقاومت کردند و به سختی اسلام آوردند (باستانی پاریزی، ۱۳۵۵: ۲۶-۲۹).
۵. روشی مطالعاتی که بین داده‌های باستان‌شناختی، پدیده‌های فرهنگی و بستر طبیعی آنها ارتباط برقرار میکند (ن.ک: نیکنامی، ۱۳۸۵: ۱۱-۲۴).
۷. پژوهشگران با علم به این واقعیت که احتمال تفاوت آماری تعداد قنات و دبی آب آنها در طول تاریخ وجود دارد، نتیجه این بخش را صددرصد منطبق با واقعیت نمی‌دانند و با توجه به نسبی بودن داده‌های مورد مطالعه، سعی در تولید نتیجه‌ای نزدیک به واقعیت دارند.
۸. از انواع سازه‌های سبک هستند که در ساخت آنها از مصالح بومی و در دسترس با پایه گیاهی و متکی به کشاورزی استفاده میشود.
۹. در بررسی‌های باستان‌شناختی سرشاخه‌های هلیل رود، از مناطق بیلاقی شمال دشت جیرفت، داده سفالی موسوم به «سفال آبی و سفید» شاخص دوره صفوی بدست آمده است (افشاری‌پور، ۱۳۹۷: ۲۵).
۱۰. Pleistocene: یکی از دوره‌های زمین‌شناسی است که از ۲٫۵ میلیون سال پیش تا ۱۰ هزار سال پیش را پوشش می‌دهد.
۱۱. معماری مبتنی بر سازه‌های سبک که در ساخت آنها از مصالح بومی و در دسترس با پایه گیاهی و متکی به کشاورزی استفاده میشود.

منابع

- آوری، پیتیر. (۱۳۶۹). **تاریخ معاصر ایران، از تاسیس تا انقراض سلسله قاجار**. ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی. تهران: انتشارات عطایی.
- ابن حوقل. (۱۳۴۵). **صورة الارض**. ترجمه جعفر شعار. تهران: نشر بنیاد فرهنگ ایران.
- ابن خردادبه. (۱۳۷۱). **مسالك و ممالک**. ترجمه سعید خاکرند. تهران: موسسه مطالعات و انتشارات تاریخی میراث اسلام پناه، محمد حسین. (۱۳۹۰). «تاریخ کتیبه قبه سبز کرمان». **در یار سفر کرده: مجموعه مقالات همایش قبه سبز**، به کوشش محمدرضا صرفی، ۱۹ تا ۲۸. کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- اصطخری، ابواسحق ابراهیم. (۱۳۷۳). **ممالک و مسالك**. ترجمه محمد بن اسعد بن عبدالله تستری. تهران: نشر موقوفات محمود افشار یزدی.
- افشاری پور، مهدی. (۱۳۹۶). **مطالعه و تبیین الگوهای استقراری محوطه‌های دوران اسلامی حوزه شمال جیرفت (ساردوییه و دلفارد)**. پایان نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه جیرفت.
- افضل‌الدین کرمانی، احمد ابن حامد. (۱۳۳۱). **المضاف الی بدایع الازمان فی وقایع کرمان**. تصحیح عباس اقبال آشتیانی. تهران: چاپخانه مجلس.
- افضل‌الدین کرمانی، احمد ابن حامد. (۱۳۷۳). **سلجوقیان و غز در کرمان**. تحریر میرزا محمد ابراهیم خبیصی. تصحیح و تحشیه محمد ابراهیم باستانی پاریزی. تهران: کوروش.
- امیرحاجلو، سعید. (۱۳۹۳). «تبیین نقش متغیرهای بوم‌شناسی در حیات شهر اسلامی جیرفت». **پژوهشهای باستان‌شناسی ایران**. شماره ۷، دوره چهارم، ۱۷۳-۱۹۲.
- امینی، ساره. (۱۳۹۵). «معرفی مقبره میرحیدر روستای اسفندقه در شهرستان جیرفت و شناسایی تزیینات رنگی داخلی با استفاده از روش دستگاهی SEM». **کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و مهندسی**.
- بادنج، معصومه. (۱۳۸۶). «جیرفت»، **دانشنامه جهان اسلام**، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، جلد ۱۱. تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.
- برسم، معصومه و فاریابی، یوسف. (۱۳۹۸). «بررسی معماری و آرایه‌های تزیینی گورخانه میرحیدر در اسفندقه جیرفت کرمان، ایران». **مجله اثر**. دوره ۴۰، شماره ۱، ۱۷-۳۵.
- پطروسیان، اریپار. (۱۳۴۸). «نگاهی به معماریهای ابتدایی در منطقه جیرفت». **مجله هنر و معماری**. شماره ۱، ۲۴-۳۰.
- جباری کلخوران، صداقت و خبیری، محمدرضا. (۱۳۸۹). «بررسی سنگ‌نبشته‌های تاریخی یزد (سنگ‌قبور قرون ۵ تا ۱۳ هجری) با تاکید بر ویژگی‌های گرافیکی آن». **کتاب ماه هنر مهر**. شماره ۱۴۵، ۶۰-۷۳.
- جیهانی، ابوالقاسم ابن احمد. (۱۳۶۸). **اشکال العالم**. ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب. مشهد. نشر آستان قدس رضوی.
- چوبک، حمیده و احمدی، محسن. (۱۳۹۰). «جیرفت»، **دایرةالمعارف بزرگ اسلامی**، جلد ۱۹. تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.

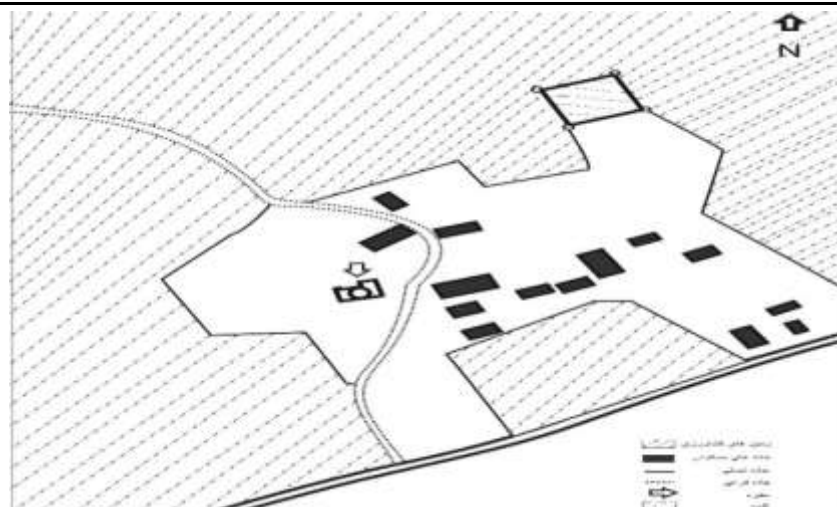
- زندرضوی، سیامک. (۱۳۷۱). «ایلات و عشایر کرمان: پیشینه تاریخی و مسئله اسکان». *مجله علوم اجتماعی*. شماره ۳ و ۴، ۱۶۷-۲۱۴.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. (۱۳۸۲). *فرهنگ جغرافیایی آبادیهای استان کرمان (شهرستان جیرفت)*. تهران: نشر سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- سلیمانی پور، محسن. (۱۳۹۶). *بررسی باستانشناختی قلعه‌های کوهستانی دوران اسلامی در جیرفت*، با تکیه بر قلعه سموران رودفرق. پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی. دانشگاه جیرفت.
- شهسواری، میثم. (۱۳۹۸). «تاملی در مفهوم جغرافیایی ایالت و شهر جیرفت در دوران اسلامی؛ از سده‌های نخستین تا سده هشتم هجری». *فصلنامه تاریخ اسلام و ایران*. شماره ۴۲، پیاپی ۱۳۲، ۷۹-۱۰۰.
- صفا، عزیز الله. (۱۳۹۰). *تاریخ جیرفت و کهنوج*. کرمان: مرکز کرمانشناسی
- ضیاء شهبابی، شهریار. (۱۳۸۱). *اعلام جغرافیایی کرمان به استناد معجم البلدان یاقوت حموی*. کرمان: مرکز کرمانشناسی.
- عبداللهی، خدیار. (۱۳۹۱). *بانک اطلاعاتی قنات‌های کشور*. تهران: وزارت جهاد کشاورزی ایران.
- علی‌دادی سلیمانی، نادر. (۱۳۷۹). «گزارش ثبتی مقبره سالار رضا». در *بایگانی معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور*. منتشر نشده.
- علیزاده، عباس. (۱۳۸۳). *منشا نهادهای حکومتی در پیش از تاریخ فارس*. مترجم کورش روستایی. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- فلسفی، نصرالله. (۱۳۴۶). *زندگانی شاه عباس اول*. جلد دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- لسترنج، گای. (۱۳۸۶). *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*. ترجمه محمود عرفان. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- مشیزی، میرمحمد سعید. (۱۳۶۹). *تذکره صفویه*. مقدمه و تحشه: محمدابراهیم باستانی پاریزی، تهران: نشر علم.
- *حدود العالم من المشرق الی المغرب*. (۱۳۷۲). ترجمه میرحسین شاه. تهران: نشر دانشگاه الزهراء.
- مقدسی، ا. م. ا. (۱۳۶۱). *احسن التقاسیم فی معرفت الاقالیم*. ترجمه علینقی منزوی. چاپ اول. تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- میرجانی، حمید و امیری، اعظم. (۱۳۹۷). «الگوهای معماری سبک روستایی حوزه فرهنگی هلیل‌رود (کوار، کتوک، کپر)». *نشریه معماری اقلیم گرم و خشک*. سال ۶، شماره ۷، ۱-۲۲.
- نیکنمای، کمال‌الدین. (۱۳۸۵). «مبانی نظری باستان‌شناسی پهن‌دشت». *مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی و مطالعات میان‌رشته‌ای*. شماره ۳، ۱۱-۲۴.
- وزیر، احمدعلی‌خان. (۱۳۸۸). *تاریخ کرمان*. به تصحیح باستانی پاریزی. تهران: نشر علم.

References:

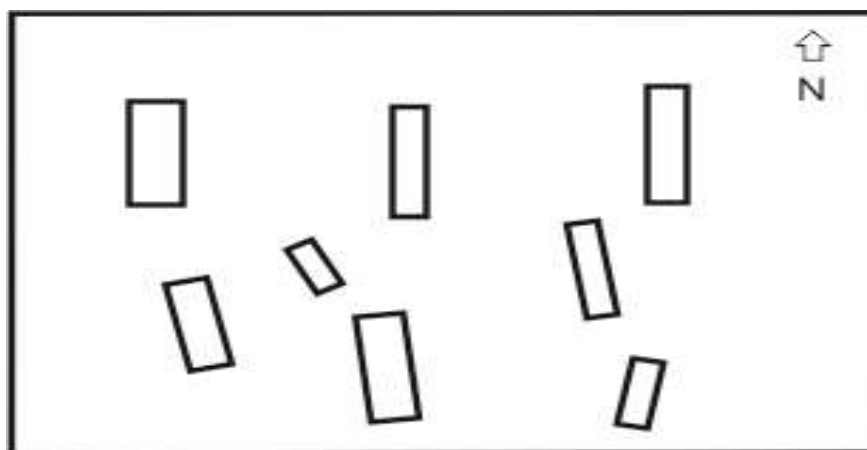
1. Abdullahi, KH. (2011). The database of the country's canals. Tehran: Ministry of Agricultural Jihad of Iran. [Persian].
2. Afsharipour, M. (2016). Studying and explaining the settlement patterns of Islamic era sites in the northern Jiroft region (Sardoo and Dalfard). Archeology master's thesis, Jiroft University. [Persian].

3. Afzaluddin Kermani, A. (1952). *Al-Mazaf Ela Badaye Al-Zaman fi Vaghay-e Kerman*. by A. Iqbal Ashtiani. Tehran: Majlis Printing House. Corrected. [Persian].
4. Afzaluddin Kermani, A. (1994). *Seljuq and Ghos in Kerman*. Written by M. M. E. Khabisi. Proofreading by M. E. Bastani Parizi. Tehran: Korosh. [Persian].
5. Alidadi Soleimani, N. (2000). "Registered report of Salarreza's mausoleum". In the archives of the Research Deputy of the Cultural Heritage Organization of the country. Unpublished. [Persian].
6. Alizadeh, A (2004). *The emergence of government institutions before the history of Persia*. Translated by K. rural. Tehran: Publications of the Organization of Cultural Heritage and Tourism.
7. Amirhajlo, S. (2013). Explaining the role of ecological variables in the life of the Islamic city of jiroft. *Archaeological researches of Iran*. No. 7, 4th period, 173-192. [Persian].
8. Amini, S. (2015). Introducing the tomb of Mir Heydar in Esfandaghe village in Jiroft city and identifying the interior color decorations using the SEM method. *International research conference in science and engineering*. [Persian].
9. Avery, P. (1990). *Contemporary history of Iran, from the establishment to the extinction of the Qajar dynasty*. Translated by M. Rafiei Mehrabadi. Tehran: Atai Publications. [Persian].
10. Badanji, M. (2007). Jiroft, in the *Islamic world encyclopedia*, under the supervision of Gh. A. Haddad-e Adel, volume 11. Tehran: Islamic Encyclopaedia Foundation. [Persian].
11. Barsem, M and Faryabi, Y. (2018). A survey of the architecture and decorative arrays of the Mir Heydar cemetery in Esfandaghe Jiroft, Kerman, Iran. *The asar magazine*. Volume 40, Number 1, 17-35. [Persian].
12. Chobak, H and Ahmadi, M. (2011). Jiroft, in *Big Islamic Encyclopaedia*, Volume 19. Tehran: Big Islamic Encyclopedia Center. [Persian].
13. Cribb, roger. (1991). *Nomad archaeology*. Cambridj uk: university press. [English].
14. Eslampanah, M .H. (2011). *History of Kerman's Green Dome inscription*. Dar Yare Safarkarde: collection of papers of the Sabz Dome Conference, compiled by M. R. Sarfi, 19-28. Kerman: Shahid Bahonar University. [Persian].
15. Estakhari, A. I. (1994). *Memalek and Masalek*. Translated by M. Testari. Tehran: Mahmoud Afshar Yazdi Moghufat Publishing. [Persian].
16. *Geographical organization of the armed forces*. (2003). *Geographical culture of settlements in Kerman province (Jiroft city)*. Tehran: Publication of the Geographical Organization of the Armed Forces. [Persian].
17. *Hodud-e Al-Alam Men Al-Mashregh Ela Al-Maghreb*. (1993). Translated by M. H. Shah. Tehran: Al-Zahra University Publishing. [Persian].
18. Ibn Hawqal (1966). *surah-al arz*. Translated by J. Shaar. Tehran: Farhang Iran Foundation Publication. [Persian].
19. Ibn Khurdadbeh. (1992). *Masalek and memalek*. Translated by S. Khakarand. Tehran: Heritage of Nations Institute of Historical Studies and Publications. [Persian].

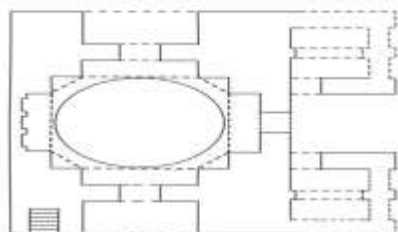
20. Jabari-e Kalkhoran, S and Khabeiri, M. R. (2010). Investigation of the historical inscriptions of Yazd (tombstones from the 5th to 13th centuries) with an emphasis on its graphic features. The book Mah-e Honar-e Mehr. No. 145, 60-73. [Persian].
21. Jeihani, A. A. (1989). Ashkal-e Al-Alam. Translated by A. Katib. Mashhad. Published by Astan Quds Razavi. [Persian].
22. Lestrangle, G. (2007). Historical geography of the lands of the Eastern Caliphate. Translated by M. Irfan. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [Persian].
23. Maghdasi, A. M. A. (1982). Ahsan Al-Taqasim Dar Marefat-e Al-Aghalim. Translated by A. Monzavi. First Edition. Tehran: Authors and Translators Company of Iran.
24. Mashizi, M. M. S. (1990). Safavid ID card. Introduction and Tahsheh: M. E Bastani Parizi, Tehran: elm Publications . [Persian].
25. Mirjani, H. and Amiri, A. (2017). Architectural patterns of the rural style of Halil-Rood cultural area (Kvar, Kotuk, Kapar). Journal of Memari-e Eghlim-e Garm Khoshk. Year 6, Number 7, 1-22. [Persian].
26. Niknami, K. (2006). Theoretical foundations of Pahandasht archeology. Journal of archaeological research and interdisciplinary studies. No. 3, 11-24. [Persian].
27. Petrosian, A. (1969). A look at the primitive architectures in Jiroft region. Art and Architecture Magazine. No. 1, 24-30. [Persian].
28. Phalsafi, N. (1967). The life of Shah Abbas I. The second volume. Tehran: University of Tehran Publications. [Persian].
29. Safa, A. (2011). The history of Jiroft and Kohnuj. Kerman: Kermanology Center. [Persian].
30. Shasavari, M. (2018). A completeness in the geographical concept of the state and the city of Jiroft in the Islamic era; From the first centuries to the eighth century of Hijri. Quarterly Journal of the History of Islam and Iran. No. 42, serial 132, 79-100. [Persian].
31. Soleimanipour, M. (2016). Archaeological survey of the mountain castles of the Islamic era in Jiroft, relying on the castle of Semoran Rudfarq. Archeology master's thesis. Jiroft University. [Persian].
32. Vaziri, A.A. (2009). History of Kerman. To editE. Bastani-e Parizi. Tehran: Elm Publications. [Persian].
33. Zanderzavi, S. (1992). Ilat and nomads of Kerman: historical background and settlement issue. Journal of Social Sciences. No. 3 and 4, 167-214. [Persian].
34. Zia Shahabi, Sh. (2002). Geographical declaration of Kerman based on Yaqut Hamavi's Al-Buldan dictionary. Kerman: Kermanology Center. [Persian].

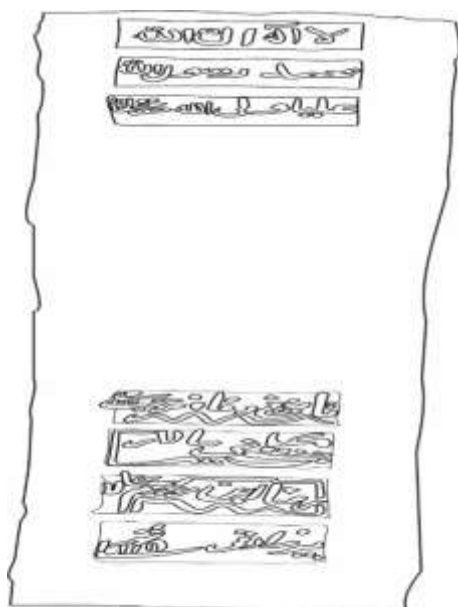
شکل ۱: کروکی موقعیت مقبره نسبت به قلعه تاریخی و عوارض پیرامون (نگارندگان).

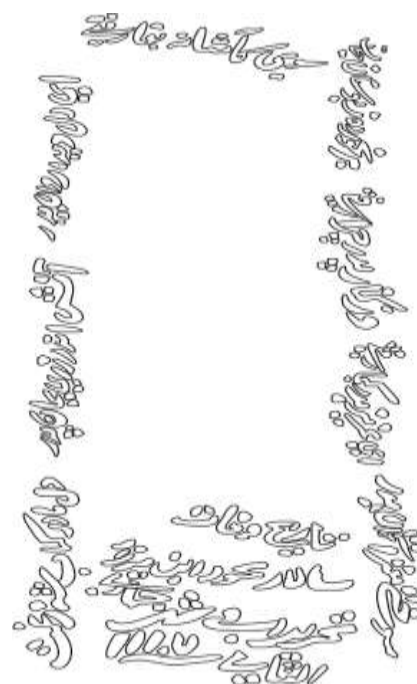
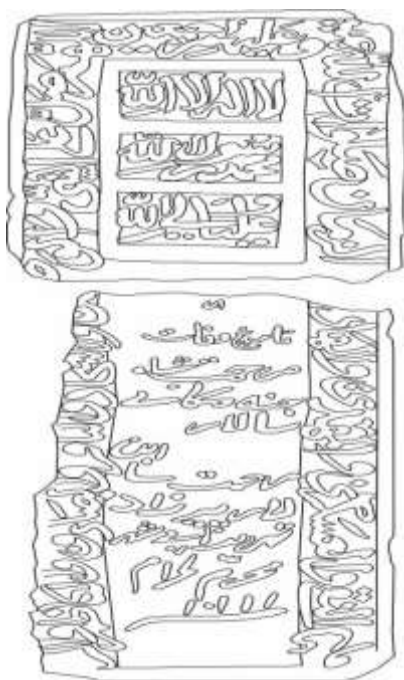
شکل ۲: طرحی از جهت قرارگیری قبور (نگارندگان).

شکل ۳: تصویر و پلان طراحی شده از مقبره (نگارندگان).

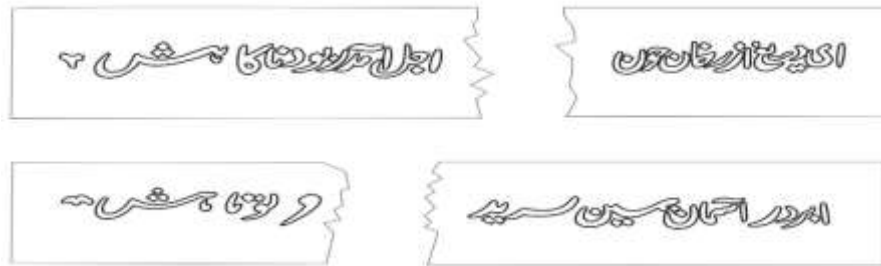

شکل ۴: سنگ قبر شماره ۱، متعلق به سالاررضا (نگارندگان).

شکل ۶: سنگ قبر شماره ۳ الف (نگارندگان).

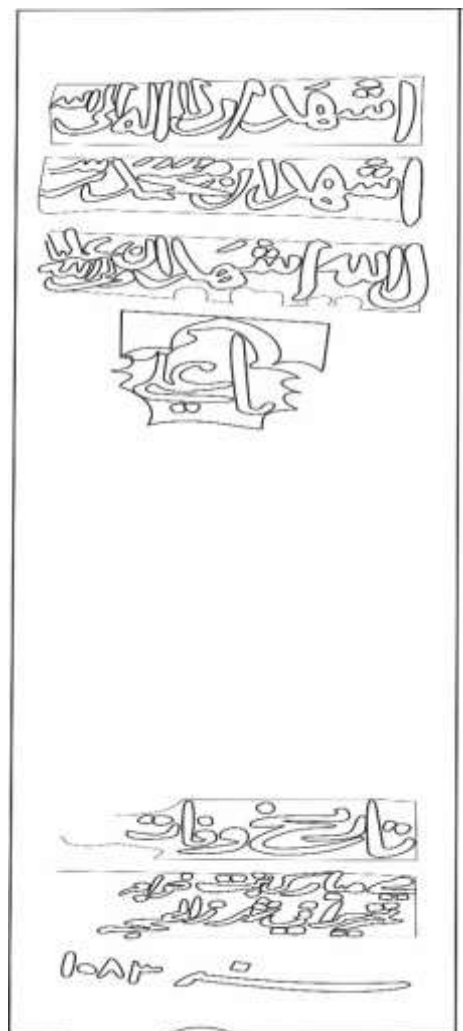
شکل ۵: سنگ قبر شماره ۲ (نگارندگان).

شکل ۷: سنگ قبر شماره ۳ ب (نگارندگان).

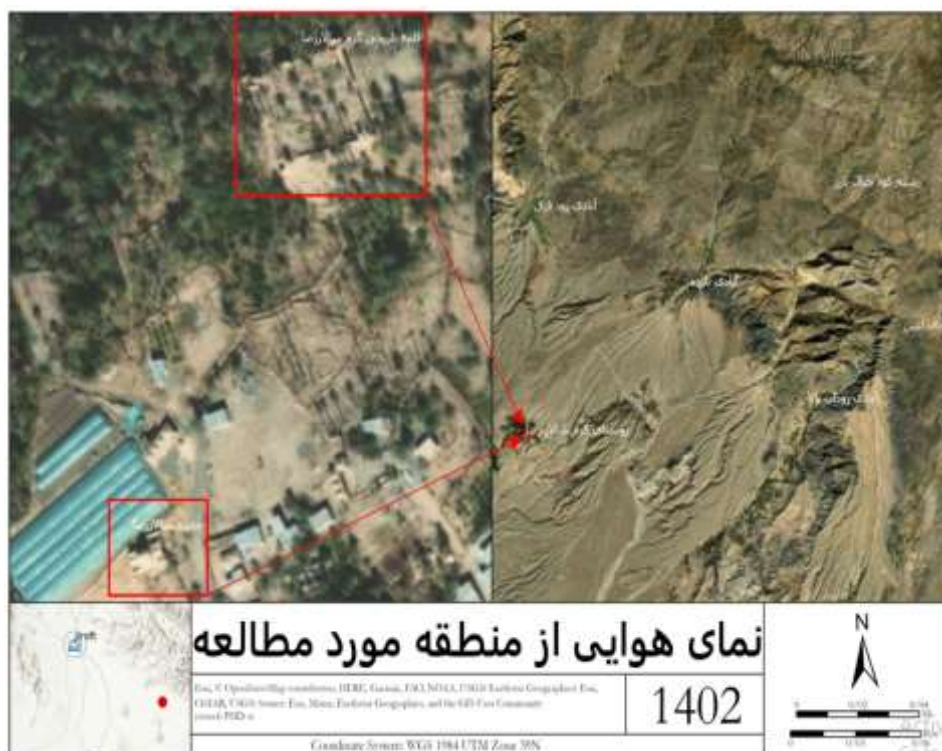
شکل ۹: سنگ قبر شماره ۵ (نگارندگان).

شکل ۸: سنگ قبر شماره ۴ (نگارندگان).

شکل ۱۰: سنگ قبر شماره ۶ (نگارندگان).

شکل ۱۱: طرح هوایی از موقعیت مقبره و روستای گرمسالار رضا نسبت به کوه‌های جبالبارز و مراکز بیلاقی (نگارندگان).

شکل ۱۲: تصویری از سازه سبک موسوم به کتوک، جبالبارز جنوبی (نگارندگان)